

Relacions entre el nord d'Àfrica i Viladecans en època romana

Juana María Huélamo Gabaldón(1) i Josep Maria Solias Arís(2)

(1) KuanUm!, Museu de Viladecans - Ajuntament de Viladecans (2) KuanUm!, Museu de L'Hospitalet de Llobregat - Ajuntament de L'Hospitalet de Llobregat

Relacions entre el nord d'Àfrica i Viladecans en època romana

Determinats materials arqueològics poden servir per a l'estudi de contactes i moviments de poblacions al llarg de la història.

Aquest és el cas d'alguns tipus de ceràmiques apareguts a les intervencions arqueològiques del jaciment de Santa Maria de Sales, que constitueixen no tan sols un element indispensable per a conèixer l'evolució de la cultura material d'una zona, sinó que ens forneixen d'informació privilegiada de les relacions humanes entre el nord d'Àfrica i aquest assentament de l'actual terme municipal de Viladecans.

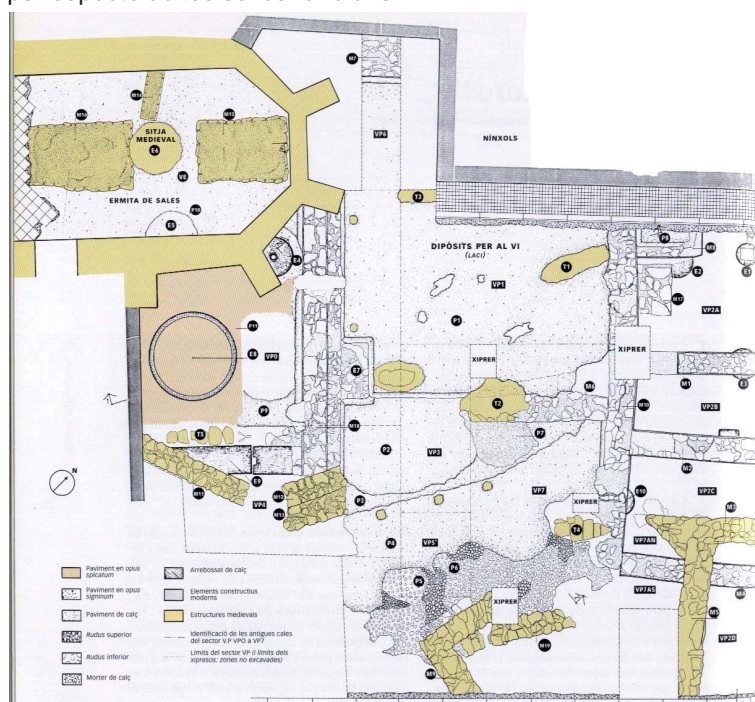
En concret, ens referim a ceràmiques africanes de cuina i de taula de vernís vermell clar, que resulten un indicador de contacte entre poblacions. El volum que representen aquestes ceràmiques es compararà amb un altre jaciment del Baix Llobregat similar en cronologia, característiques i funcions: la vil·la romana de Ca l'Espluga (Pallejà) per tal de poder veure si existeixen diferències quantitatives entre ambdós, i d'aquí poder inferir si podria existir una diferència entre els habitants o entre les seves fonts d'aprovisionament de vaixel·la.

Els assentaments a comparar

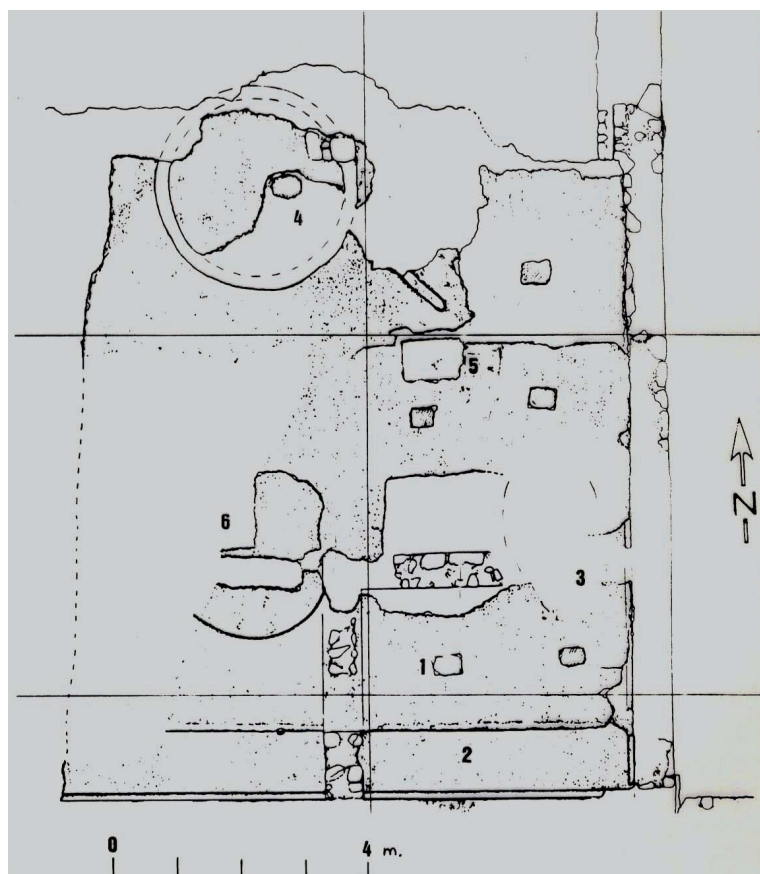
El jaciment de Sales consisteix en una vil·la romana sobre les restes de la qual s'hi va instal·lar un assentament medieval que va anar variant en el temps respecte de les seves funcions.

El sector principal on s'han efectuat intervencions és al costat de l'ermita de Santa Maria de Sales, i s'hi han localitzat les restes d'una sala pavimentada amb fragments de ceràmica en forma d'espiga al centre de la qual es va localitzar una estructura circular lleument ressaltada, que s'ha identificat amb una premsa (torcularius). Al costat d'aquesta sala, s'hi han localitzat diferents dipòsits de grans dimensions pavimentats amb morter impermeable (opus signinum). Les grans dimensions d'aquests han fet suposar que es tractava del centre d'una gran explotació dedicada al conreu de la vinya i a la vinificació. També, s'han pogut identificar zones amb dollia per a la fermentació i magatzem del vi, així com un forn (encara que no sembla tenir relació amb aquests processos agrícoles).

El jaciment comença en època republicana, amb materials que es poden datar a finals del segle II aC i inicis del segle I aC. D'aquest moment no hi ha estructures. El moment de màxima activitat cal situar-lo a l'Alt Imperi, moment en què es data el 97 % de la ceràmica d'importació. El Baix Imperi està

Planta de les restes del torcularius i laci de Sales (Viladecans)

Planta de les restes del torcularius de Ca l'Espluga (Pallejà)

representat amb un 3 % de la ceràmica. La ceràmica d'importació romana més moderna documentada és del segle VII (Solias, 1990). Aquesta ceràmica ajuda a entroncar amb les sèries de ceràmica medieval, que s'inicien entre els segles X i XI.

Al jaciment de Ca l'Espluga (Pallejà) han aparegut les restes de la pars rustica d'una uilla romana. En concret, es van localitzar les restes d'una habitació pavimentada d'opus signinum amb dues estructures circulars un xic elevades, una d'elles amb un canal que la circumda i dos dipòsits de líquid. La interpretació d'aquesta estructura és, igual que a Sales, la d'una premsa o torcularius (Solias, 1983; 1990). Pel tipus d'estructura i dipòsits és molt probable que es tractés d'una premsa per a oli.

Les restes de ceràmica més antiga són alguns exemplars de ceràmica campaniana i d'altres de tradició ibèrica. Aquest conjunt ceràmic es dataria cap a la fi del segle II o inicis del segle I aC. Hem de pensar, però, que la ceràmica importada d'aquesta època representa tan sols un 1,2 % respecte del total del jaciment. El moment amb més gran quantitat de ceràmica seria el segle II i potser, principis del segle III, ja que la ceràmica africana de taula representa, per si sola, el 69,5 % de la ceràmica importada fina. Pel que fa a la ceràmica del Baix Imperi, hi ha una presència significativa, tot i que molt inferior: un 4,3 % de ceràmica fina.

Comparació entre assentaments

El moment anomenat alt imperial s'emmarca cronològicament entre inicis del segle I i finals del II dC. En aquests darrers anys, s'han realitzat força excavacions però ens manquen estudis de detall dels jaciments. Pel que respecta a la ceràmica, no existeix encara una correcta quantificació de les proporcions dels diferents tipus que es donen a cada jaciment. Es disposa, això sí, d'algunes comparacions de la proporció de ceràmica de luxe (Solias, 1983; 1990).

Es pot observar com el global de la ceràmica fina d'època alt imperial representa el 94,2 % del total de ceràmica fina importada al lloc a les vil·les romanes de Ca l'Espluga i de Sales (Solias, 1990). A la resta de vil·les identificades al Baix Llobregat, i malgrat la falta d'un estudi quantitatiu, les proporcions semblen ser similars.

Per la seva banda, existeixen diferències i concordances significatives entre els diferents tipus de ceràmica fina d'importació de l'Alt Imperi. Així, la terra sigil·lada itàlica és una ceràmica poc representada a ambdós llocs (9,9 % a Ca l'Espluga i 5,6 % a Sales). De tota manera, la terra sigil·lada gàl·lica és la ceràmica fina dels tres primers quarts del segle I, menys representada a Ca l'Espluga, amb un 8,1 %, mentre resulta ser la més representada a Santa Maria de Sales amb un 33,3 %. Podem estudiar aquesta gran diferència de percentatge amb altres jaciments de la comarca: a la Vila Vella de Sant Boi, la ceràmica sigil·lada gàl·lica és també la més representada, mentre a Can Tintorer del Papiol i a Can Pedrerol de Baix la més representada resulta ser la terra sigil·lada hispànica. D'aquestes dades sembla intuir-se com si a la part del delta hi hagués una major presència dels productes dels tallers de la Gàl·lia mentre a l'interior de la vall els productes hispànics són els més utilitzats. De tota manera, caldrà noves investigacions per arribar a esbrinar si aquests indicis realment es poden comprovar.

Una dada interessant és el fet de que els materials que més abunden, dins de la ceràmica fina, són els compostats per la terra sigil·lada africana de tipus A, que representa entre el 69 (Ca l'Espluga) i el 79,5 % (Sales) del global de ceràmica fina. Aquesta és una quantitat molt important i demostra fins a quin punt va ser forta la penetració dels materials d'aquesta procedència en aquest territori (cal tenir present, a més a més, que van acompanyats per quantitats ingents de ceràmica de cuina i altres elements com les llànties, etc. D'entre els materials de terra sigil·lada africana potser els més ben representats són els del primer moment (de tipus A), fins a mitjan del segle II, moment a partir del qual aquestes ceràmiques comencen a enrair-se. Aquesta ceràmica de taula va acompanyada

per la de cuina africana amb el joc bàsic d'olla de pàtina cendrosa i vora ametllada i el plat tapadora de vora fumada. Moltes vegades són els materials en superfície que ens permeten descobrir la presència d'un jaciment romà.

La ceràmica baix imperial representa només el 4,3 % del global de ceràmica fina importada de les dues vil·les. De tota manera, estan documentats la major part dels tipus ceràmics d'aquesta època. Han aparegut ceràmiques que proporcionen informació sobre la importació de ceràmiques de la vall del Roine i del Nord d'Àfrica a finals del segle III i inicis del segle IV, encara que continuen apareixent fins el VI i, a Sales, fins i tot, de principis del segle VII. Aquí tornem a tenir una diferència: els productes hispànics i francesos dominen lleugerament el registre a Pallejà, mentre que els africans i d'altres llocs mediterranis (per exemple, ceràmica coríntia) a Viladecans.

Amb les dades actuals podem veure que, al llarg de tota l'època romana, els materials arqueològics de procedència africana o mediterrània abunden més al jaciment de Sales que al de Ca l'Espluga. Ara, quina pot ser la causa?

Discussió

El material arqueològic ens proporciona, així mateix, una informació que permet saber d'on provenen determinats materials. Aquests es traslladen entre l'indret de fabricació i el de consum, en general, però no podem precisar si hi ha grups humans del lloc d'origen consumint els productes al lloc de recepció.

A Sales els percentatges d'utilització de ceràmica africana són superiors als de Ca l'Espluga i això ens podria indicar una presència de persones nord-africanes en aquest assentament. El problema és que de l'anàlisi d'altres llocs de la comarca semblaria inferir-se que als jaciments costaners sempre hi ha més presència de productes de distribució marítima: per exemple, ceràmica de les Gàl·lies o la pròpia africana. Això s'explicaria per l'ancoratge del delta, lloc d'arribada de productes d'altres indrets del món romà.

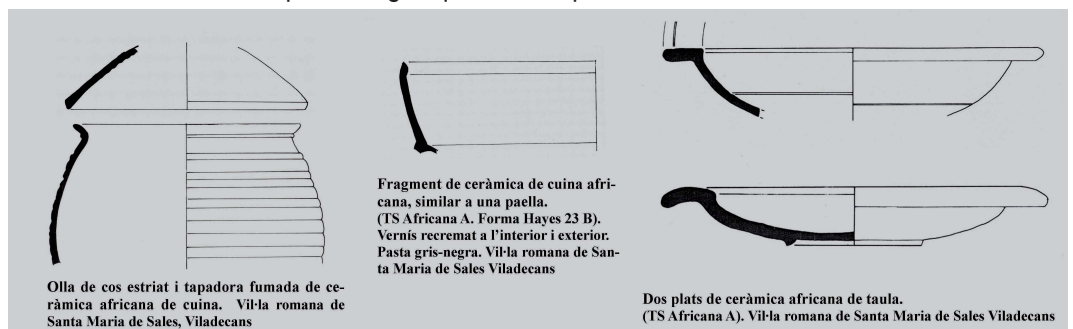
En època romana, el mar Mediterrani constituïa el gran nexa d'unió entre les diferents terres que l'envoltaven. Des d'un punt de vista cultural podem trobar usos similars de l'espai, idèntiques formes de construir o els mateixos productes en llocs totalment allunyats dins d'aquest espai comú que es va crear arran de la formació d'un únic estat en totes aquestes terres.

La connexió entre les persones d'un costat i l'altre del mar era facilitada per la seguretat militar i per l'existència de tota una infraestructura que permetia la mobilitat de mercaderies i de persones. Sabem, per les fonts i l'epigrafia, que hi ha moviments molt importants de contingents humans al llarg de la història de Roma. Els primers, l'arribada de colons itàlics (romans, etruscs, campans, etc.) als territoris conquerits. Aquesta arribada de contingents humans a la nostra comarca cal datar-lo en dos moments concrets: a finals del segle II o inicis del segle I aC i a finals del segle I aC, amb la fundació de Barcino i la reorganització del seu ager.

A partir d'època altimperial, es documenta una arribada important de persones d'altres llocs de la Mediterrània a Barcelona i Tarragona. A banda d'elements sirians (com Telesphorus a Barcino) o jueus (Latories, originari de la Propontide, archisnagogos de Tarraco) tenim proves d'una sòlida comunitat grega a l'actual comarca del Baix Llobregat. Disposem dels noms marcats a les àmfores produïdes a la zona. Així coneixem noms com Synecdemus i Anicetus, lliberts i, probablement, personatges d'un cert nivell. Al costat d'aquests noms, tenim una sèrie de persones de baixa posició de la mateixa procedència: Acanthus, Andoxus(?), Adelphus (?), Atticus, Graecus(?), Helenus, o Thallus (?).

La comunitat més nombrosa de peregrini de la Hispània romana estava constituïda pels nord-africans. Tarraco va ser el lloc que va atreure més africans de tota Hispània, probablement a causa de les bones comunicacions. Entre els que hi van viure destaquen Nektaris, l'únic egipci documentat a Hispània o el poeta Florus, a banda de nombrosos personatges que van ocupar càrrecs a la ciutat.

També tenim nombrosos exemples de persones africanes que van viure a Barcino. Entre aquests, podem indicar P. Antonius Pudens, de Lixus, un dels pocs exemples de gent provinent de Mauritània Tingitana a tota Hispània. Són força més habituals el personatges

Algunes ceràmiques africanes d'importació de Sales

púnics com el cartaginès Extricatus que va viure al s. II a Barcino, moment en què a la colònia triomfen els enterraments en cupae, típics del nord d'Àfrica.

Els cognomina típicament púnics són molt freqüents a l'onomàstica llatina hispana, encara que no sempre hi ha garantia plena de que les persones que els duen fossin africanes de naixement o d'ascendència; aquests cognomina són: Victor, Saturninus, Rufinus, Martialis, Ianuarius, Faustus, Fortunatus, Urbanus, Donatus, Honoratus o Potitus; tots ells molt abundants a la Península.

També va ser molt freqüent Felix. Existeixen personatges amb aquest nom a Tarraco i altres llocs, però és un nom especialment important al Baix Llobregat ja que apareix associat a la producció amfòrica comarcal i al topònim de Castelldefels, del qual podria ser-ne l'origen (Huélamo, Solias, 2012).

Conclusions

El jaciment romà de Sales presenta un important percentatge de ceràmica africana, que arriba fins al segle VII, poc abans de la conquesta àrab del nord d'Àfrica i del trencament de les rutes comercials transmediterrànies.

No podem afirmar categòricament que hi hagi població africana a Sales, a pesar de l'evidència del contacte, però sí que és evident que a tot el Baix Llobregat es troben proves de la presència d'habitants provinents d'altres llocs del món romà. La població més important en aquest àmbit rural és la de grecs, mentre que les proves epigràfiques de Barcino apunten a una important presència de nord-africans. En aquest sentit, el nom de Felix, típicament africà, ens lliga els productors d'àmfores amb les elits que van generar els topònims altmedievals.

Dins d'aquests possessores també tindriem Gaianus, que estaria en l'origen del topònim de la vil·la de Sales. Un personatge amb aquest nom apareix en el 563 al nord d'Àfrica com a patriarca d'Alexandria (Heinthal, 2015), a banda d'altres referències a persones amb aquest nom a la zona d'Àsia Menor al Baix Imperi. Tampoc podem oblidar que l'emperador Calígula va ser conegut a molts historiadors postaugusteus com a Caianus o Gaianus, per tal de menysprear-lo i que, això també ens obre una altra important via d'estudi que no podem desenvolupar aquí per manca d'espai.

Bibliografia

- Blazquez, J.M. (2013). *Inmigrantes y emigrantes en la hispania romana. Su repercusión social, económica y cultural dentro y fuera de Hispania*, Colegio de Eméritos, Madrid.
- Granados, J.O; Solias, J.M. (1982). «La villa de Ca L'Espuga (Pallejà, Baix Llobregat)» *Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Hainthaler, Theresia. «Gaianus». *Religion Past and Present*. Brill Online, 2015. Reference. 25 October 2015 <http://referenceworks.brillonline.com/entries/religion-past-and-present/gaianus-SIM_08078> First appeared online: 2011.
- Huélamo, J.M.; Solias, J.M. (2012). «Aspectes de la morfogènesi de l'extrem nord-est del territori de l'Eramprunyà. Algunes fossilitzacions de límits, formes i denominacions» a *IV Trobada d'estudiosos i centres d'estudis d'Eramprunyà*, Castelldefels.
- Latinlexicon (2015). *Gaianus*, <http://latinlexicon.org/definicion.php?p1=2023633> Reference. 25 October.
- Solias, J.M.
 (1983). *Excavacions a l'ermita de Ntra. Sra. de Sales (Viladecans)*, Excavacions Arqueològiques de Catalunya, núm. 3, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
 (1987). «Introducció a l'estudi de les activitat econòmiques d'una villa laietana» a *Pyrenae*, núm. 21, pp. 113-122, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Universitat de Barcelona.
 (1990). *El poblament ibèric i romà del curs inferior del Llobregat*. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona.